

ДИСБАЛАНС ПОПИТУ І ПРОПОЗИЦІЇ НА ПРОМИСЛОВОМУ СЕГМЕНТІ РИНКУ ПРАЦІ: ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. Однією із найактуальніших проблем української економіки є дисбаланс попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці. Спостерігається нестача робітничих кадрів для промислових підприємств, які за напрямом підготовки та рівнем кваліфікації відповідали б потребам роботодавців. Дана проблема поглиблюється тим, що в робітничих колективах відбувається старіння кадрів на фоні недостатньо високої частки молодих робітників. Таким чином, брак потрібних підприємствам робітників поступово перетворюється в головний чинник, який гальмує розвиток промисловості.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Причини виникнення та шляхи подолання дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці є одним із головних напрямків досліджень таких українських науковців, як Бандур С. І., Заяць Т. А., Ільїч Л. М., Коцур А. С., Кучменко Е. М., Онікієнко В. В., Петрова І. Л. та інших. Аналіз їхніх праць показує, що основні чинники, які безпосередньо призвели до виникнення даної проблеми, чітко визначені та досконально вивчені. Проте виокремленню першопричин генезису дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці не приділено достатньої уваги, в той час як саме їх усунення має бути передумовою подолання даної проблеми.

Мета статті. Головними цілями даної публікації є чітке визначення фундаментальних чинників, які є причиною дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці, а також розробка базових рекомендацій по усуненню дії таких чинників як передумови подолання проблеми дисбалансу.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу наукових праць вітчизняних та російських вчених можна виділити головні соціально-економічні проблеми, які стали причинами дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці:

- 1) пов'язані із об'єктивною непривабливістю робітничих професій:
 - 1.1) низька заробітна плата [1, с. 9; 2, с. 6];
 - 1.2) погані санітарно-гігієнічні умови, неналежний стан охорони праці, що зумовлюють високий ризик для життя і здоров'я працюючих [3, с. 3; 4, с. 44-45];
- 2) пов'язані із суб'єктивним небажанням молоді вчитися робітничим професіям:
 - 2.1) уявлення про непрестижність робітничих професій [5, с. 187; 6, с. 22];
 - 2.2) уявлення про вищу освіту як гарантію достатньо високого соціального положення та стабільності у майбутньому [7, с. 20-24; 8, с. 144];

3) пов'язані із недоліками ПТНЗ:

3.1) застарілість учбового обладнання [9, с. 133; 10, с. 78];

3.2) невідповідність переліку спеціальностей та навчальних програм, по яким готують робітників у ПТНЗ, потребам роботодавців [11, с. 155; 12, с. 113].

Подолання «явних» причин дисбалансу передбачає також і визначення їх першопричин. На сьогоднішній день продовжують діяти чинники, що зумовлюють подальше існування перелічених на початку статті «явних» причин дисбалансу. Ці чинники – «приховані» причини дисбалансу – ми і розглянемо.

В першу чергу слід проаналізувати чинники, що обумовлюють об'єктивну непривабливість робітничих професій: невисоку заробітну плату та умови праці робітників, небезпечні для їх здоров'я і, нерідко, - для життя.

В першу чергу це пов'язано із *значним рівнем застарілості основних фондів*, який у промисловості зріс з 59,3% у 2007 до 63,8% у 2010 році [13, с. 75].

Застарілі технологічні процеси недостатньо ефективні. Робота працівника на старому обладнанні є низькопродуктивною. А невисокій продуктивності праці відповідає низька заробітна плата. Зв'язок між застарілістю основних фондів та поганими ергономічними умовами праці також є очевидним. Наприклад, при роботі сильно зношеного обладнання може бути більший рівень шуму та вібрації, що погано відбивається на самопочутті та здоров'ї робочого. Зокрема, у 2009 році в промисловості 35% працівників працювало в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам [14, с. 7].

Чому протягом періоду економічного зростання 2000-2008 рр. не відбулося суттєвого оновлення виробничих фондів?

Коріння даної проблеми криється у деформалізованому стані соціально-економічних відносин та зумовленими ним моделями поведінки власників бізнесу. Деформалізований стан соціально-економічного життя ми визначаємо як таке становище, коли неформальні відносини регулюють соціально-економічну взаємодію суб'єктів в більшій мірі, ніж законодавство та офіційні договори.

На основі аналізу сучасних наукових публікацій можна виокремити наступні моделі поведінки власників бізнесу, які відповідають деформалізованому стану соціально-економічних відносин:

1) модель «інвестиційної короткозорості» [15, с. 71-79];

2) модель спекулятивної поведінки промислового монополіста та містоутворюючого підприємства [16; 17];

3) модель «аморального бізнесу» [18, с. 6; 19, с. 113];

4) модель «тіньового бізнесу» [20, с. 37; 21, с. 64].

Термін «інвестиційна короткозорість» введений російським вченим І. Розмаїнським [15]. Домінування неформальних відносин пов'язане із слабкістю державного контролю за дотриманням законодавства. Держава виявляє неспроможність захистити офіційні договори між підприємцями. В результаті підприємець не може бути впевненим у тому, що довгострокові договори будуть дотримані партнером, в той час як короткострокові неформальні домовленості в більшості випадків не порушуються. Це призводить до того, що свої кошти інвестор направляє в ті сфери бізнесу, де інвестиції швидко окупаються і дають віддачу. До таких сфер відносяться галузі сектору послуг. Промисловість потребує довгострокових інвестицій, що в умовах деформалізованої економіки робить її непривабливою для інвесторів. Саме модель інвестиційної короткозорості стала однією із головних причин падіння інвестицій у промисловість та подальшого зношення її основних виробничих фондів.

В якості прикладу моделі спекулятивної поведінки промислового монополіста та містоутворюючого підприємства можна навести вітчизняну чорну металургію в період 1998-2008 рр. Її продукція традиційно складає значну частку вітчизняного експорту (до 40%). Дана галузь виступає найбільшим роботодавцем, а також споживачем товарів та послуг підприємств інших галузей, зокрема виробництва залізної руди та коксівного вугілля, послуг залізничного транспорту тощо. Галузь чорної металургії є монополізованою. Власники бізнесу в цій галузі розуміють стратегічне значення для вітчизняної економіки своїх підприємств, а тому вважають більш прибутковою та менш ризикованою політику спекуляції на своїй важливості та «вибивання» з держави пільг, дотацій та іншої допомоги, а також фінансову підтримку тих або інших політичних сил. Модернізація та інноваційні проекти для них є більш ризикованими та менш прибутковими як самі по собі, так і через можливі бюрократичні перепони. Отримані кошти витрачаються на потреби поточної виробничої діяльності. Прямим свідченням існування таких тенденцій є той факт, що в українській чорній металургії у 2007 році до 45% зросла частка мартенівського процесу, який по причині своєї застарілості крім України та Росії більше ніде не використовується [22, с. 139]. Зазначимо, що подібна модель поведінки притаманна також власникам бізнесу ряду інших монополізованих галузей української промисловості, підприємства яких також часто є містоутворюючими. Тим не менш, буде справедливим відмітити, що останнім часом в діяльності підприємств монополізованих галузей, в т.ч. чорної металургії, намітилися зрушення в кращу

сторону. По-перше, інтенсифікувалися процеси модернізації. По-друге, почалося значне впровадження безпечних для навколишнього середовища технологічних процесів, здійснюються різноманітні соціальні заходи. Але існує ризик, що із завершенням Світової економічної кризи та спадом соціальної напруги у суспільстві власники монополізованих галузей можуть відійти від політики модернізації та цінностей соціально відповідального бізнесу та знову зорієнтуватись на здешевлення робочої сили як конкурентну перевагу і повернутись до моделі спекулятивної поведінки промислового монополіста та містоутворюючого підприємства.

Розглянемо модель «аморального бізнесу». В умовах деформалізованого соціально-економічного життя вкладення коштів у заходи недобросовісної конкуренції, пов'язані із порушенням законодавства, є більш прибутковими і менш ризикованими, ніж інвестиції у модернізацію чи певні інноваційні проекти. Нерідко власники тіньового і напівтіньового бізнесу мають неформальні зв'язки із чиновниками різних служб, а уникнення сплати податків держави дає змогу суттєво знизити собівартість виробленої продукції. В тіньовому секторі часто виробляється фальсифікована продукція, що дає таким підприємцям можливість отримувати достатньо високий прибуток. Прибуток від вкладення коштів у рейдерські захоплення та іншу напівкримінальну діяльність власниками великого бізнесу перевищує пов'язані з цим ризики.

Неформальні відносини переважають в тіньовому секторі, який в Україні за деякими підрахунками з початком економічної кризи сягнув 50-60% вітчизняної економіки [23, с. 24]. Переходити в тіньовий сектор підприємства середнього та малого бізнесу змушує в першу чергу *значний податковий тиск з боку держави*. Ненадійне соціально-економічне середовище тіньового сектору не сприяє модернізації, проте відсутність державного контролю дає додаткові можливості до економії на охороні праці та її ергономічних умовах.

Таким чином, ми бачимо, що деформалізований стан економіки є головною причиною збереження значного рівня зносу основних виробничих фондів промисловості.

Через застарілість основних виробничих фондів та зумовлені цим недостатньо ефективні технологічні процеси безпосередні керівники промислових підприємств не мають змоги підвищувати конкурентоспроможність продукції шляхом покращення її якості. Це змушує їх звертатися до методів цінової конкуренції. З урахуванням високої енерго- та матеріаломісткості виробництва на застарілому обладнанні єдиним шляхом зменшення собівартості продукції залишається подальше

здешевлення робочої сили, в тому числі шляхом економії на охороні праці, заходах по покращенню санітарно-гігієнічних умов праці, витратах на підвищення кваліфікації працівників тощо.

Зниження витрат на розвиток людського капіталу та оплату праці стає причиною недостатньо високої якості роботи працівників та низької їх вмотивованості. Застаріле обладнання також часто стає причиною значної частки браку. Тому зростають витрати на контроль праці робітників, що, в свою чергу, зменшує можливості щодо зростання оплати праці.

Збільшенню оплати праці робітників заважає також відсутність ефективної системи прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб. В Україні зростання доходів найбагатших верств населення законодавчо ніяк не стримується, а тому вони не зацікавлені у зменшенні розриву між власними доходами та доходами працівників. Так, доходи 10% найбагатших українців в 35 раз перевищують доходи 10% найбідніших (в той час як в середньому по Європі відповідне перевищення становить лише 5 разів) [24, с. 67]. В умовах наявності лобістських груп великих підприємців у парламенті та значної деформалізованості соціально-економічного життя в Україні формування та ефективне функціонування ефективної системи прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб є вкрай сумнівним.

В цілому, про групу причин дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці, пов'язану із непривабливими умовами праці робочих, можна сказати наступне.

Деформалізований стан соціально-економічних відносин стає причиною несприятливої для модернізації промисловості та зростання оплати праці робочих поведінки власників промислового бізнесу, що зумовлює орієнтацію підприємств сектору на здешевлення робочої сили і є об'єктивною причиною непривабливості робітничих професій.

Подібна непривабливість робітничих професій частково лежить в основі небажання молоді їм вчитися. Проте насправді часто молоді люди не знають про справжні умови праці на заводах, і їх уявлення про непрестижність робітничих професій випливають із того інформаційного середовища, в якому вони перебувають. Інтернет, телевізійні передачі, художні фільми тощо відтворюють реалії постіндустріального суспільства, де високо цінується інтелектуальна робота, а зайнятість в офісах є переважаючою. Батьки молодих людей, чия молодість припадала на радянські часи (коли вітчизняна економіка була більш розвинена),

також часто вважають, що наявність вищої освіти може забезпечити стабільне положення у майбутньому.

Інформаційне оточення молоді сприяє формуванню установки на отримання вищої освіти та негативному відношенню до можливостей навчання на робітничі професії. При цьому профорієнтаційні заходи держави неспроможні вплинути на подолання дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці. Неефективність державної політики під час кризи перехідного періоду та наявність впливових неформальних угруповань власників промислового бізнесу робить цілком зрозумілою недовіру населення до профорієнтаційних заходів служб зайнятості. Ця недовіра суттєво зростає за умови, якщо молоді люди чи їх батьки мають хоча б часткову інформацію про непривабливі умови праці робочих або про безробітних випускників ПТНЗ. Відповідно до статистичних досліджень, після закінчення ПТНЗ працевлаштовується до 85% випускників, проте через півроку на наданих робочих місцях залишається 62-74% осіб, а через три роки – 25-30% [25].

Така ситуація викликана трьома причинами.

Перша причина полягає в тому, що в силу пануючих уявлень про непрестижність робочих професій особи із достатньо високою успішністю ідуть навчатися до ліцеїв та ВУЗів, в той час як ПТНЗ часто акумулюють молодь із недостатньо високими здібностями до навчання. Зрозуміло, що успішність переважної більшості учнів ПТНЗ не буде відмінною. По цим же причинам суттєво ускладнюються перспективи їх професійного зростання. В результаті випускники ПТНЗ часто не підходять за своїми якостями підприємствам.

Друга причина полягає у тому, що низький рівень заробітної плати та важкі умови праці можуть підштовхнути молодого робочого до звільнення і переходу на роботу до сфери послуг чи пошуку робочого місця за кордоном.

Третя причина полягає у невідповідності якості підготовки молодих робочих у ПТНЗ вимогам роботодавців. Це зумовлено як слабким рівнем співпраці навчальних закладів та промислових підприємств, так і браком коштів на модернізацію навчального обладнання.

Причини фінансової неспроможності промислових підприємств ефективно співпрацювати з ПТНЗ ті самі, що і у випадку із неможливістю забезпечити ефективну модернізацію основних виробничих фондів (*деформалізований стан соціально-економічних відносин*).

Основні причини дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці згруповано на рис. 1.

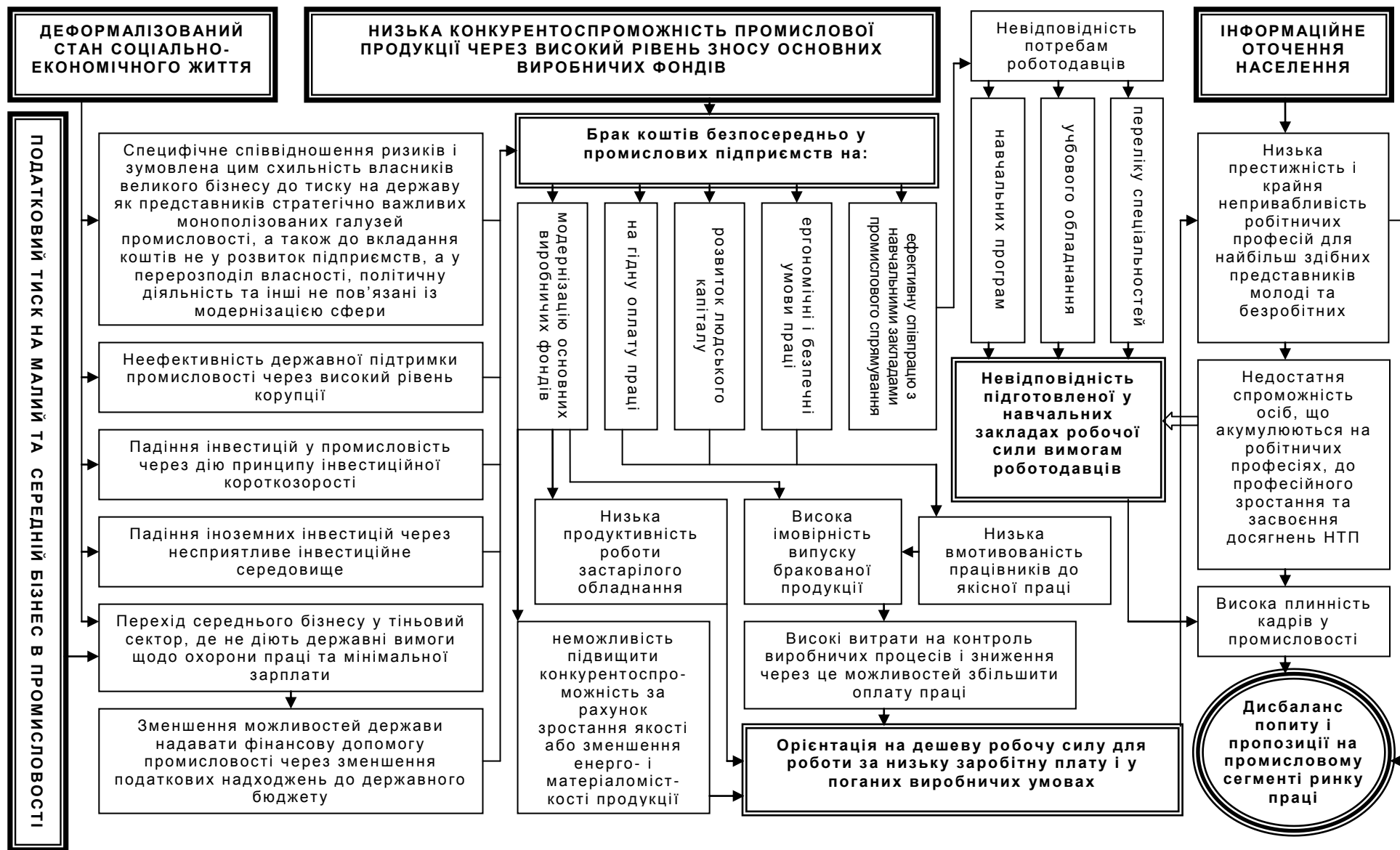

Рис. 1. Фундаментальні та похідні чинники дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці України

Як ми бачимо з рис. 1., до фундаментальних чинників (глибинних першопричин) дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці України відносяться деформалізований стан економіки, низька конкурентоспроможність промислової продукції через високий рівень зносу основних виробничих фондів, інформаційне оточення населення та податковий тиск на малий та середній бізнес в промисловості. До ключових чинників, які акумулюють в собі дію інших, відносяться: брак коштів безпосередньо у підприємств на різні аспекти їхньої діяльності, невідповідність підготовленої у навчальних закладах робочої сили вимогам роботодавців та орієнтація підприємств на дешеву робочу силу для роботи за низьку заробітну плату і у поганих виробничих умовах.

Подолання дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці України в першу чергу має бути пов'язане з мінімізацією (усуненням) глибинних його першопричин. Для цього доцільно здійснити наступні заходи.

По-перше, подібно до сучасних розвинутих країн ввести в законодавство поняття «обтяженої» власності, володіння якою накладає на власника певні зобов'язання перед суспільством – як екологічні (стосовно недопущення руйнівного впливу виробництва на навколишнє середовище), так і соціальні (стосовно життя і здоров'я зайнятих на виробництві працівників).

По-друге, слід сприяти формуванню такого соціально-економічного середовища, за якого отримання прибутків неінноваційним шляхом було б набагато ризиковішим, ніж шляхом модернізації виробництва та участі у інноваційних проектах. Для цього необхідно інтенсифікувати заходи по боротьбі із корупцією, законодавчо заборонити рейдерські захоплення підприємств, відмінити пільги і привілеї підприємств монополізованих галузей у випадку, якщо вони не здійснять відчутних і результативних кроків в напрямку модернізації виробництва.

По-третє, треба розробити ефективний механізм контролю за доходами власників великого бізнесу та ввести таку систему прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб, яка б дозволила не тільки поповнити державний бюджет, але й мотивувала підприємців до скорочення розриву між власними доходами та доходами своїх працівників.

По-четверте, слід сприяти розвитку відносин соціального партнерства в Україні, зростанню їх ефективності, яке б проявлялося у покращенні умов та безпеки праці у промисловості, збільшенні рівня її оплати як передумов формування гідних робочих місць для робітників і зростання привабливості для молоді відповідних професій.

По-п'яте, необхідно сформувати привабливі умови для інвестування у промисловість. Для цього слід здійснити заходи, спрямовані на подолання корупції та бюрократизму в центральних і місцевих органах влади, створити механізм контролю за доходами юридичних осіб з метою недопущення їх приховування у випадку встановлення пільгового режиму діяльності підприємств з іноземними інвестиціями.

Висновки.

1. Глибинними першопричинами дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці виступають деформалізований стан соціально-економічного життя, низька конкурентоспроможність промислової продукції через високий рівень зносу основних виробничих фондів, інформаційне оточення молодих людей та податковий тиск на малий та середній бізнес у промисловості.
2. Сукупний вплив глибинних першопричин дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці акумулюється в його ключових чинниках, до яких належать: брак коштів безпосередньо у підприємств на різні аспекти їхньої діяльності, невідповідність підготовленої у навчальних закладах робочої сили вимогам роботодавців та орієнтація підприємств на дешеву робочу силу для роботи за низьку заробітну плату і у поганих виробничих умовах.
3. На виникнення дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці найсуттєвішим є вплив деформалізованого стану соціально-економічних відносин, який формує чотири несприятливі для модернізації промисловості моделі поведінки підприємців: «інвестиційної короткозорості», «спекулятивної поведінки промислового монополіста», «аморального бізнесу» та «тіньового бізнесу». Ці моделі поведінки призводять до орієнтації промислових підприємств на здешевлення робочої сили.
4. Головною передумовою ефективності заходів по подоланню дисбалансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті ринку праці має бути покращення інституційного середовища в Україні.

Література

1. Бондарчук К. Заробітна плата в контексті соціально-економічного захисту найманих працівників // Україна: аспекти праці. – 2010. - №1, с. 3-9.
2. Дроздова Л. Шляхи подолання абсолютної бідності в Україні // Україна: аспекти праці. – 2011. - №8, с. 3-7.

3. Мазурок П., Шахно А. Особливості формування соціально-інституціонального ринку праці у трансформаційній економіці України // Україна: аспекти праці. – 2010. - №5, с. 3-10.
4. Олійник О. Передумови розвитку соціального діалогу щодо регулювання ризику нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань // Україна: аспекти праці. – 2011. - №1, с. 44-48.
5. Кучменко Е. М. Кадрова політика і ринок праці в Україні на прикладі промислового сектору // Матеріали конференції «Державне регулювання ринку праці: сучасні технології та напрями їх розвитку». Частина I, 2006. – с. 185 – 194.
6. Шевчук В. Ринок праці як інструмент регулювання освітньої галузі у сфері підготовки висококваліфікованої робочої сили // Україна: аспекти праці. – 2010. - №2, с. 20-25.
7. Маршавін Ю. Профорієнтація незайнятого населення та молоді як чинник досягнення професійної відповідності попиту і пропозиції // Україна: аспекти праці, №3, 2008, с. 20-24.
8. Кузьмина А. Потенциал рабочей силы и рынок образовательных услуг // Вопросы экономики, №1, 2007, с. 144-146.
9. Ільч Л. М. Ефективність відтворення трудового потенціалу України: Монографія. – К.: Енергія плюс, 2007. – 212 с.
10. Куцаченко Екатерина. Персональное дело // Бизнес, №39, 2003. – с. 73-73.
11. Кобилянський О. В., Кобилянська І. М. Умови праці та професійна підготовка працівників промислового сектору економіки України // Зайнятість та ринок праці: Зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – с. 154-157.
12. Онікієнко В. В. Кадрове забезпечення легкої промисловості // Зайнятість та ринок праці: Зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – с.107-115.
13. Промисловість України у 2007-2010 роках: статистичний збірник / За ред. І.С.Петренко. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 307 с.
14. Стан умов праці найманих працівників у 2009 році: статистичний бюлетень / За ред. І. В. Сенік. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 25 с.
15. Розмаинский И. «Инвестиционная близорукость» в посткейнсианской теории и в российской экономике // Вопросы экономики, №9, 2006, с. 71-82.
16. Молдован Олексій. Економічна криза по-українськи: криза як причина піднесення <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/03/19/186221/>
17. Кравчук К. Гра в монополію www.kontrakty.com.ua/.../22200911796/html

18. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні // Україна: аспекти праці. – 2010. - №7, с. 3-8.
19. Онікієнко В. В. Кадрове забезпечення легкої промисловості // Зайнятість та ринок праці: Зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – с.107-115.
20. Амосов А. И., Бажан А. И., Кудров В. М. и др. Проблемы структурной перестройки российской экономики в условиях глобального кризиса // Российский экономический журнал.
21. Гринберг Р. Российская структурная политика: между неизбежностью и неизвестностью // Вопросы экономики, №3, 2008, с. 56-63.
22. Григорьев Л., Агibalов С., Салихов М. Украина: раздвоение трансформации // Вопросы экономики, №3, 2009, с. 125-142.
23. Зозулев А. В. Промышленный маркетинг: рыночная стратегия: Учеб.пособие. – К.: Центр учебной литературы, 2010. – 576 с.
24. Пахомов Ю., Пахомов С. Экономический кризис: Украинский вариант // Общество и экономика. – 2009. - №3, с.63-72.
25. Литвин Андрій. Особливості діяльності ПТНЗ в умовах економічної кризи <http://www.tmpe.qb7.ru/docs/3/12lytcec.pdf>